

Az olvasási gyakorlatok megválasztásáról

Amikor egy gyakorlandó olvasmányt az óra tervezésekor kezünkbe veszünk, először a szöveg maradandó nevelőhatásaival kell számot vetni. Általában az olvasmány tartalmával, s a feldolgozással kapcsolatos élmények a szöveggel való újbóli találkozásor reprodukálódnak a gyermekben, az asszociáció pszichológiai törvényeinek megfelelően. Ezért sem lenne helyes, ha csak a feldolgozó órán törődnénk az olvasottak életre keltésével, a kellő gondolati és érzelmi atmoszféra megőrzésével, a tanulók jószándékainak, indítékainak erősítésével stb. Szűklátókörűek lennénk, ha a jól sikerült feldolgozó óra után azt hinnénk, hogy a szöveggel ezután akármit csinálhatunk, hogy félretehetünk minden nevelési megfontolást, s a továbbiakban kizárólag csak a didaktikus aprómunkára összpontosíthatjuk figyelmünket. Az egyes gyakorlási módok önmagukban ugyan semleges hatásúak, bizonyos olvasmányok esetében azonban hatásrombolóak lehetnek. Petőfi, Kossuth szavait, Dózsa beszédét, az Anya és leánya c. verset nem a legszerencsésebb pl. „dadogó” olvasással, magánhangzós olvasással stb. gyakoroltatni.

A további elemzés céljaira egy semlegesebb hatású olvasmányt választunk példának: a *Megnyílt az új szövetkezeti bolt* c. 3. osztályos olvasmányt. Ez nem tartozik a „fedhetetlen élményt” nyújtó szövegek közé (erre a tankönyvírók nem is törekedtek), tehát a gyakorló órán nem kell félni a prózai gyakorlási módoktól. Ennek az olvasmánynak a gyakorló óráját csaknem maradéktalanul a készségképzés szolgálatába állíthatjuk.

Optimális képzési hatást csak úgy érhetünk el, ha a tervezés konkrétan megfogalmazott képzési feladatok alapján indul. Így már rögtön kitűnik, mely gyakorlatokra van elsősorban szükség, s melyek a fölöslegesek.

Tételezzük fel, hogy példaként szereplő olvasmányunk képzési feladatai az alábbiak:

a) A szövegek pontos kiolvasása, különösen tekintettel az utolsó magánhangzók hosszúságának érzékeltetésére;

b) Szókincsfejlesztés rokon értelmű szavak használatásával. A feladat érdekében olyan gyakorlási módokat kell választani, amelyek valósággal „rákényszerítik” a tanulókra a szövegek pontos olvasását. Ennek érdekében jó tisztázni, hogy voltaképpen miért nem szokták pontosan olvasni a szövegeket a tanulók. A sok közül csak néhány tényezőt emelünk ki:

— Túlságosan gyors, kapkodó az olvasás tempója.

— Az olvasás ritmusa monotonná vált, a tanulók minden szótagot „meglöknek”, ezért eltűnik a különbség a hosszú és rövid szótagok között.

— Az osztály vagy egyes tanulók olvasása modoros („éneklő”), s így eltűnik a különbség a zöngés és zöngétlen hangok között.

— Rossz a tanulók légzéstechnikája; a mondat vége előtt kifulladás, kapkodva veszik a levegőt.

— Hiányzik olvasás közben a folyamatos „visszacsatolás”; a tanulók nem érzik olvasási (hangoztatási) hibáikat.

— A szövegzördések (ragok) funkciójával nincsenek tisztában; nem használják ezeket elég tudatosan. (Pl. a -ba, -ban ragokat)

— Tévesen anticipálják a szövegzördéseket.

Ha jól ismerjük tanítványainkat, nem nehéz kideríteni, mely tényezők okozhatják az olvasási hibákat. Ha ezt tudjuk, az a feladatunk, hogy speciális gyakorlatokkal semlegesítsük a zavaró tényezőket. Pl. a hadarás, ritmuskiegyenlítőds megelőzésére a szöveg szavakra, mondatokra tördelése látszik legalkalmasabbnak. A sokféle — tördelő hatású — gyakorlati mód közül az alábbiak jöhetnek számításba:

— A *staféta*-olvasás mondatokra tördeli a szöveget, hiszen minden mondatot más tanuló olvas; ráadásul a mondatok között kisebb-nagyobb szünet is van. (Amíg az egyik tanuló felszólítja a soron következő olvasót.) Sajnos, a felszólítás izgalmassága eltorzíthatja a mondatvégek olvasását. (A tanuló siet, arra koncentrál, hogy kit szólítson.) Célszerűbb ezért a mondatonkénti *láncolvasást* választani inkább. (A tanulók ülésrend szerint vagy a tanító felszólítására olvasnak 1—1 mondatot.)

— Az *ismétlő* olvasás is célszerű gyakorlat ezen az órán: fékezi a tempót, a szavakra irányítja a figyelmet. (Ennek a gyakorlatnak ugyanis az a lényege, hogy minden egyes szót — esetleg mondatot — kétszer egymás után olvas a tanuló.)

— A *késleltetett* olvasás szintén célravezető: minden szó kiolvasása előtt megáll a tanuló; először némán olvassa el; csak utána hangosan. (A kiolvasást a tanító jelzése, koppintása vezérelheti.)

— A *visszhang*-olvasás bizonyos formái (egyén-egyen; csoport-egyen) alkalmasak a szöveg mondatokra vagy szavakra tördelésére; kevésbé lehet azonban kiküszöbölni a hadarást. (Nem beszélve arról, hogy a visszhang szerepében esetleg már nem is figyeli a tanuló a leírtakat, hanem emlékezetből ismétli, amit előtte olvastak.)

— Rövid — néhány mondatos — szövegrészt *magánhangzós* olvasással is olvashatnak a tanulók, különösen a kritikussabb szövegrészeknél. (Mesterkélt volta miatt természetesen ugyanezen részeket rendszeren is el kell olvasatni.)

— Az olvasás pontosságának csiszolása érdekében nagyon célszerű *magnós javítóolvasást* is végeztetni. (Rövid részt magnóra olvas a tanuló; visszahallgatja követő olvasással — jelezve saját hibáit — majd újra elolvassa ezt a részt. Azért indokolt ez a gyakorlat, mert saját olvasásukban a hangoztatási hibákat ismerik fel legnehezebben a tanulók.)

— A *halk (suttogó)* olvasás jó is; rossz is ezen az órán. Jó, hogy a magánhangzók hosszúsága karakterisztikusabbá válik: ösztönösen kompenzálja ezzel a tanuló a zöngés mássalhangzók torzulásait. (S ez utóbbi tény a rossz ennél a gyakorlatnál.)

— A pontos olvasás jelentőségének kiemelésére igen jó gyakorlat a *csali-olvasás*: a nevelő egy részletet úgy olvas fel, hogy a szövegeket megváltoztatja, illetve rosszul érzékelteti a magánhangzók hosszúságát. A gyakorlat értékét játékos, humoros volta is emeli.

— A todalékok (ragok) funkciójának kiemelésére legjobbak a különféle *transzponálási gyakorlatok*. Ezek lényege, hogy az eredeti szöveget más időben, személyben, számban vagy módban kell olvasni. (Pl. a jelen idejű szöveget múlt időben.) Természetesen az ilyen gyakorlatoknál felkészülési időt kell adni a tanulóknak. (Közben a néma olvasást is gyakorolhatják.) Jónéhány olvasmány eleve nem alkalmas ilyen gyakorlatok végeztetésére (mint pl. a Megnyílt az új szövetkezeti bolt c. olvasmány sem.)

— A legtermészetesebb „szövegtördelő” gyakorlat a *dramatizáló* olvasás, ám ezt is csak meghatározott szövegeknél lehet alkalmazni.

A felsoroltakon kívül még sok más speciális gyakorlati mód szolgálhatja kitűzött feladataink elérését. Akár az egész gyakorló órát ilyenféle speciális gyakorlatokkal tölthetnénk el, ha figyelmen kívül hagyánk azt a követelményt, hogy a gyakorlatok elsősorban természetes módszerekkel folyják. (Összefüggő hangos és néma olvasás.)

A speciális gyakorlatok célszerű kiválogatásával párhuzamosan érdemes azt is tisztázni, hogy mely gyakorlati módok végeztetése nem kívánatos egy-egy órán. Ese-

tünkben pl. nem célszerű *szótagolva* olvasatni a tanulókat. (A harmadikosok szótagolására a ritmuskiegyenlítőds a jellemző, azaz a hosszú és rövid szótagokat azonos ideig hangoztatják.) Hasonló okok miatt indokolatlan a *karban* olvasás is: többnyire modorosán elnyújtott, „éneklőd” a tanulók olvasása. (Hozzáteve, hogy tempófékezésre, a hadarás megelőzésére azért remekül használható a *karban* olvasás.) A túl sokáig tartó *összefüggő* olvasás is meggondolandó: tapasztalatok szerint néhány mondat elolvasása után ritmuskiegyenlítőds jelentkezhet a tanulóknál. Általában nem célravezetőek — a kitűzött konkrét feladatra való tekintettel — a tempógyorsító, sietésre, kapcsolásra ösztönző, valamint a hangerőt fokozó gyakorlatok sem. (Ez utóbbiak ugyan fokozzák a hosszú és rövid magánhangzók kontrasztját, ám más légzésmódra készítetik a tanulókat, következésképpen eltorzulnak a szóvégi mássalhangzók.)

Ha a tervezésben sikerült körülhatárolni az alkalmas gyakorlatok zömét, mérlegelni kell, hogy a gyakorlási módok beszűkítése nem eredményez-e túlzott egyoldalúságot. Példánknál maradvá kimutatható az egyoldalúság az említett gyakorlatok kiválasztásában:

- A folyamatos, összefüggő olvasást háttérbe szorítja a töredezett szövegolvasás;
- Az olvasási technika hangsúlyozása háttérbe szorítja a tartalmi szempontokat;
- A hangos egyéni olvasás kiemelt szerepe miatt másodlagos szerepet tölt be a követő és néma olvasás.

Persze, ha konkrét képzési feladatokhoz szabjuk az óra felépítését, az egyoldalúságok szükségszerűek; éppen ez teszi sajátossá, egyénivé a gyakorló órákat. Legtöbbször azonban mód van — s szükség is van — a kirívó egyoldalúságok mérséklésére. Példánkhöz visszatérve: minden erőltettség nélkül beiktathatunk *összefüggő* olvasást is a gyakorlatok közé. Pl. az óra elején az *összefüggő* olvasás alkalmas lehet a hangoztatási hibák felismertetésére, a célkitűzés indoklására. De az óra végén is sor kerülhet *összefüggő* olvasásra, pl. annak megállapítására, hogy volt-e eredménye az egész órai gyakorlásnak.

Az egyoldalúságtól azért sem kell félni, mert az olvasási készség fejlesztésén kívül más feladataink is vannak a gyakorló órákon, pl. a beszédkészség tudatos fejlesztése. Esetenként célszerű összekapcsolni a kétféle feladatot, máskor pedig a nem kívánt egyoldalúságot oldhatjuk fel az olvasási és a beszédkészséget fejlesztő gyakorlatok változtatásával. Utalva a Megnyílt az új szövetkezeti bolt c. olvasmány gyakorló órájának feladataira, a kétféle megoldás így képzelhető el:

1. Ha a tanulókkal pl. „*akadályolvasást*” végeztetünk, az óra konkrét olvasási és beszédfejlesztő feladatait egyszerre szolgáljuk. (A gyakorlat értelmében az olvasó tanulóknak adott jelre meg kell állni, s addig nem olvashat tovább, amíg az utoljára olvasott szóval rokon értelmű szót nem mond. Pl.: „Pontosan nyolc órákor nyitott a bolt üzlet. *Lépünk* be menjünk be együtt a sok *vásárlóval* vevővel.” stb.)

2. Ha *szóhelyettesítéssel* olvastatunk egy szövegrészt, először felkészülési időt adunk a tanulóknak: olvassák el némán, keressenek rokon értelmű kifejezéseket, melyek nem változtatják meg a mondatok értelmét. Ebben az esetben tehát a *néma* olvasás, a tartalmi jellegű feladat ellensúlyozza a korábban említett egyoldalúságokat.

Összefoglalva az elmondottakat, a gyakorló óra tervezésekor az alábbi kérdésekre kell felelni:

1. Az olvasmány tartalma, nevelőértéke korlátozza-e az olvasási gyakorlatok körét?

2. Az osztály fejlettségi szintje alapján konkrétan mi legyen az óra képzési feladata? Miben szeretnénk haladást elérni?

3. Az olvasási tevékenység mely összetevői segíthetik vagy fékezhetik ezt a haladást? (Megértés, hangképzés, tempó, ritmus, hangerő stb.)

4. Mely gyakorlatok jöhetnek számításba? Melyeket lehet már eleve kizárni a lehetőségek közül?

5. A kiszemelt gyakorlatok a tanulókat sokoldalúan terhelik-e? Hogyan lehetne az esetleges egyoldalúságokat mérsékelni?

Mindezek meggondolása után következhet az óra — a gyakorlás — tervének összeállítása. Esetünkben pl. így lehetne az órát felépíteni;

1. Tartalmi összefoglaló a táblára felírt rokon értelmű szavak felhasználásával. (Pl. bolt — üzlet — áru; eladó — árusító — kiszolgáló; vásárló — vevő; áru — portéka — holmi — cikk; stb.)

2. Két gyenge tanuló összefüggő olvasása. Szempont: szóvégződések helyessége. (Az óra közben, végén ugyanez a két tanuló még szerepel!)

3. A feladat kijelölése (Szóvégek pontos kiolvasása; rokon értelmű kifejezések alkalmazása)

4. A szóvégek pontos olvasásának fontosságát a nevelő „csalioolvasással” érzékelteti. (1. bekezdés)

5. Az olvasás gyakorlása

— Mondatonkénti láncolvasás halk olvasással. (Minden tanuló olvas 1 mondatot.)

— Visszhang olvasás (Osztály-egyen variáció) (1. bekezdés)

— A 2. alatti tanulók ismétlődő olvasása (Minden szót kétszer olvasnak)

— Magnós javító-olvasás (A bolt nyitása utáni részt) (2 tanuló)

— Mondatbővítés olvasás (1. bekezdés) (Mondatonként 1—1 szót iktatnak be a tanulók a szövegbe, az értelem megváltoztatása nélkül.)

— Szóhelyettesítő olvasás (A „Pontosan” kezdetű bekezdéstől.) (A tanulók először némán készülnek fel az olvasásra.)

— Mondatszükítő olvasás (Utolsó előtti bekezdés) (A tanulók egy szót elhagynak mondatonként, melyek a megértést nem zavarják.)

6. A bolt árucikkeinek fogalmi rendezése jellegük, rendeltetésük alapján (Iparcikk; ruhanemű; élelmiszer stb.) (Beszélgetés módszerével.) Erre esetleg a mondatbővítés előtt már sor kerülhet.

7. Hibajelölt egyéni olvasás. (Az óra elején szereplő 2 tanuló is újra olvas.) (A szóvégek olvasásában elkövetett hibákat az osztály koppintással jelzi; a hibásan olvasott szót meg kell ismételni.)

8. Értékelés; tanácsok a további gyakorlásra.

Mondanivalónkat most egyetlen példához kapcsoltuk, ám ugyanezen óra a konkrét képzési feladatoktól függően, számtalan más változatban is felépíthető. Ha feladatul pl. az olvasási hangerő fokozását választanánk, akkor más speciális gyakorlatokat kellene kijelölni. (Karban olvasás, „rádiózás”, együttolvasás magnóval, olvasás időre, „üldöző” olvasás stb.) Ismét más gyakorlatok valók pl. az írásjelek betartásának gyakorlására, a hosszú szavak folyamatos olvastatására, az olvasási figyelem erősítésére stb.

A speciális gyakorlatok kiválasztása komoly felkészültséget, tudatosságot igényel a nevelőtől. A lélektelennek látszó gyakorló órák sok lehetőséget nyújtanak a nevelő alkotó képességeinek érvényesítésére.

